
DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ'NÜN TARIM ANLAŞMASI: TEHDİT Mİ? FIRSAT MI?

A. Halis AKDER*

Özet

Türkiye'nin Dünya Ticaret Örgütü konusunu AB üyeliğinden bağımsız olarak ele alabilmesi mümkün değil. DTÖ ve AB etkileşiminin yarattığı karmaşıklığa rağmen bir konu net olarak görülebilmektedir. Hem yeni DTÖ kuralları hem AB üyeliği Türkiye'nin tarımda uyguladığı korumayı aşağı çekecek bu da ileride daha düşük tarım fiyatları olarak sonuçlanacaktır. Düşen fiyatlara rağmen rekabet gücünün korunması maliyetlerin daha şiddetle aşağı çekilebilmesine bağlıdır. Tarımsal yapıdaki dönüşüm başarılı olursa bu maliyet düşüşü gerçekleştirilebilir. Ancak yapısal dönüşüm bir anda, hele son anda gerçekleştirilebilecek bir proje değil. Hemen başlanarak uzunca bir zaman içinde gerçekleştirilmesi zarar görebileceklerin tazmin edilmesini sağlayabilir. Bu dönüşüm bir şoklamayla son anda uygulamaya konmaya çalışılırsa çok yüksek ekonomik ve sosyal maliyetle sonuçlanabilir.

Anahtar Sözcükler: Dünya Ticaret Örgütü, Uruguay Müzakereleri, Doha Müzakereleri, Tarım Politikası

---

* Prof. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü, Ankara

Giriş

Türkiye Dünya Ticaret Örgütünü (DTÖ) daha çok 2001 krizinden sonra ve tarım sektöründe karşılaştığı sorunlar, kısıtlar, Tarım Anlaşması nedeniyle tanıdı. Dünya Ticaret Örgütünü tehdit olarak algılayan bir tek Türkiye olmadı. DTÖ bir bakıma küreselleşmeyi simgeliyen uluslararası kuruluş konumunda olduğundan 1999'da Seattle, 2003'de Cancun küreselleşme-DTÖ karşıtı büyük protestolara sahne oldu¹. İlginç olan gözlemlerden biri de, özellikle Cancun'da küreselleşme karşıtı göstericilerin tarım kesiminden, çiftçilerden oluşmasıydı.

Oysa diğer uluslararası kuruluşlar, örneğin Dünya Bankası², OECD Tarım Anlaşmasında ikinci adımı oluşturacak Doha Müzakerelerinin olumlu sonuçlanmasını geliştirmekte olan ülkelerde ekonomik gelişme sağlamanın ötesinde yüz milyonlarca insanın yoksulluktan kurtulabilmesi için önemli bir fırsat olduğunu ileri sürüyorlar. DTÖ'nün Tarım Anlaşmasında önümüzdeki yıllarda gözlemleneceğimiz gelişmeler, Türkiye açısından yalnız bir tehdit-fırsat ikilemi olarak ele alınamayacak kadar karmaşık. Karmaşıklık Türkiye'nin bir yandan Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikasına uyum çabalarına başlamış olması aynı zamanda DTÖ müzakereleri yürütmesinden kaynaklanıyor. Başka bir deyişle Ortak Tarım Politikası DTÖ müzakerelerinden etkileniyor. Türkiye'nin hedefi hareketleniyor. Öte yandan DTÖ Türkiye'yi tam AB gibi etkilemiyor. Türkiye DTÖ kurallarına "gelişmekte olan ülke" statüsünde uyum gösteriyor, AB ülkeleri ise "gelişmiş ülkeler" olarak uyum gösteriyorlar. Sonuçta Türkiye AB ülkesi olursa ya da tam üyelik öncesi tarımda da gümrük birliği sağlanırsa Türkiye'nin DTÖ kurallarına uyum süresi ve şiddeti sınıf atlayacak. Ancak karmaşıklığa rağmen net olarak görünen her iki gelişmenin, Ortak Tarım Politikasının da yeni DTÖ kurallarının da Türkiye'de uygulanan gümrük-korumalarını daha da aşağı indireceğidir. Azalacak korumalara rağmen Türkiye'nin tarımda rekabet gücünü sürdürebilmesi hatta artırabilmesi, maliyetlerin kalıcı biçimde, korumadaki düşüşten daha hızlı aşağı çekilebilmesine bağlı olacaktır.

Türkiye DTÖ'nün tarım anlaşmasına bir tehdit gözüyle bakarak, eski uygulamalarını sürdürebilmek, kendini korumak istiyor. Oysa konuya fırsat olarak da bakabilir. Durumun fırsata dönüştürülebilmesi Türkiye'nin her zaman ertelediği yapısal sorunlarını çözerek maliyetleri aşağı çekebilmesine bağlı. Hemen başlanabilirse dönüşüm sürecinden zarar göreceklere yardım etmek mümkün olabilir. Yapısal dönüşümün Türkiyenin AB'ye uyumu açısından da tutarlı ve gerekli olduğu söylenebilir. Mevcut durumu koruma ça-

1 Bazı ülkelerde tarım lobileri eleştirilerini vurgulamak üzere DTÖ'nün baş harflerinden yola çıkarak, öngörülenler gerçekleşirse bunun bir tek teröre ortam hazırlayacağı öngörüsü ile örgütün adını "Dünya Terör Örgütü" olarak çarpıttılar.

2 Dünya Bankasının 2004 ve 2005 yılında yayınladığı iki kitapla konuyu oldukça kapsamlı biçimde ele alıyor. M.D.Ingco, J.D. Nash (2004) Agriculture and the WTO, Creating a Trading System for Development, World Bank and Oxford University Press ve M.A.Aksoy, J.C.Beghin (2005) Global Agricultural Trade and Developing Countries, The World Bank, Washington, D.C.

baları son ana kadar sürdürülürse, değişim bir şok olarak uygulanmak zorunda kalılabileceğinden zor durumda olan tarım sektörü zaten yapması gerekenleri daha büyük ekonomik ve sosyal maliyetle yerine getirmek durumunda kalabilir.

Dünya Ticaret Örgütü

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) 1986-1994 yılları arasında süren Uruguay Müzakereleri sonucunda 1 Ocak 1995 yılında, İsviçrede kuruldu. Örgüt'e şimdiye kadar 147 ülke üye oldu. Örgüt Ticaret Anlaşmalarını yönetiyor, yeni ticaret görüşmeleri (pazarlıklar) için forum oluşturuyor, tartışmalı konuları ele alıyor, ülkelerin ticaret politikalarını izliyor, gelişmekte olan ülkeler için teknik yardım ve eğitim sağlıyor, diğer uluslararası örgütlerle işbirliği yapıyor. Aslında bu bilgi yanıltıcı olabilir. "Sistem" örgütün yaşı kadar genç değil. Bir isim değişikliğinden söz edebiliriz. Bu işlevleri daha önce (1948'den sonra) GATT3 yerine getiriyordu. GATT bir seri müzakere ile oluşmuştu⁴. Sonuncusu 1986-1994 yılları arasında süren Uruguay Müzakereleriydi.

Kolaylaştırılmış biçimde toparlayacak olursak, üye ülkeler 1948'den bu yana aralarındaki ticareti arttırmak üzere kurallar oluşturmak üzere konuları bir masa etrafında müzakere ediyorlar. Bu çok taraflı görüşmelerin sonucunda uyulması gereken kurallar uluslararası anlaşmalara dönüştürülüp imzalanıyor. DTÖ de böyle bir anlaşmayla kuruldu ve temel işlevi söz konusu (diğer) anlaşmaları yönetmek. Uruguay Müzakereleri sonucunda yaklaşık altmış hukuki metin (ticaretle ilgili anlaşma) imzalandı. Bu metinler altı genel başlık altında tasnif edilebilir: (1) DTÖ'nün kuruluş (şemsiye) anlaşması, (2) mal, (3) servis ve (4) fikri mülkiyet ticaret anlaşmaları, (5) şikayetlerin ele alınması ve (6) ticaret politikalarının gözden geçirilmesi (denetimi). Mallara ilişkin anlaşmalardan birisi tarım üzerine. Anlaşmaların, tarım anlaşmasının da kuralları değişmez değil. Tersine 2001'den beri süren Doha Müzakerelerinde yeni kurallar geliştirilmeğe çalışılıyor.

Tarım Anlaşması neden daha çok eleştiriliyor?

Uygulama kapsamı bu denli geniş olan DTÖ en çok "tarım anlaşması" nedeniyle eleştiri topluyor. Bunun çeşitli nedenleri var. Aslında GATT sistemi de tarımsal ticareti düzenleyici kurallar içeriyordu. Ancak hiç bir zaman tarım lobilerince eleştirilmedi. Bunun başlıca nedeni GATT tanımla ilgili bazı istisnalara izin verdiğinden tarım açısından kısıtlayıcı bir anlaşma değildi. Eğer aynı konuyu olumlu bir biçimde dile getirecek olursak, GATT daha çok endüstrileşmiş ülkelerin tarım dışı (sanayi) ürünlerinin tarife (gümrük vergisi) indirimleri konusunda yoğunlaşmıştı. Başarısı da bu alanda sınırlı kaldı.

DTÖ mal ticaretinin yanısıra servis ve fikri mülkiyetin ticareti konularını da içerdiğinden daha kapsamlı bir anlaşma oldu. Ancak kapsam başka bir a-

3 General Agreement on Tariffs and Trade.

4 Altmışlı yıllara kadar yapılan müzakere turlarında tarifeler ele alınmaya, indirim sağlanmaya çalışılmıştır. Kenndy Turlarıyla "anti dumping" konusunda kurallar geliştirilmiş, 1970'li yıllarda, Tokyo Müzakere Turlarında bir sistem oluşturulmaya çalışılmıştır.

çıdan da büyümüştür, huzursuzluk yaratan yanı da buradadır. DTÖ'nün Tarım Anlaşması, ülkelerin yalnız dış ticaretlerini kural altına alsın, bu olağan ve daha esnek karşılanırdı. Oysa anlaşma dış ticareti (olumsuz) etkileyen her türlü (iç pazardaki) destek politikalarını da kısıtlıyor ve denetim altına alıyor. Bir ülkede uygulanan tarımsal destekleme politikası bir hükümet politikasıdır ve siyasi bir konudur. Seçimlerle ilgilidir. Uluslararası bir kuruluşun bu alana getirilmiş kısıtları denetlemesi artan muhalefetin, eleştirilerin kaynağıdır.

İşte Türkiye DTÖ'yü daha çok Tarım Anlaşması nedeniyle, Uruguay Müzakerelerini bir yana koyarsak beş yıllık bir gecikmeyle, 2001 yılındaki ekonomik krizde önemli bir kısıt olarak tanıdı. Tarım konusunda "DTÖ-İMF Politikaları" bundan sonra bir itiraz olarak sloganlaştırıldı. Aynı yıllarda uluslararası düzeyde de şiddetlenen muhalefet de kamu oyunun dikkatini çekmeğe başladı. Girişte değinildiği gibi DTÖ'nün çok kapsamlı olmasına rağmen neden eleştirilerin "tarım" konusunda odaklandığına Türkiye açısından daha özel açıklayıcı gözlemler sunulabilir. Türkiye 1980'lerden sonraki dışa açılma, ihracatı artırma politikaları ile DTÖ'nün öngördüğü (tarım dışı ürünler için) liberalleşmeğe buna bağlı eleştirilerin DTÖ'nün kuruluşundan çok önce yaşamış oldu. Türkiye ayrıca DTÖ Anlaşmasının bir yıl ardından 1996'da Avrupa Birliği ile Gümrük Birliğini başlattı. AB ile Gümrük Birliği Tarım dışı malları kapsıyordu. Sanayi ürünlerine ilişkin liberalleşme, en azından AB iç pazarında DTÖ'nün öngördüğünden çok daha ileri bir liberalleşme idi. Bu konudaki eleştiriler, muhalefet DTÖ değil, Gümrük Birliği çerçevesinde kaldı.

1995-2001 yılları arasında Türkiye'nin tarım politikasında DTÖ Anlaşmasına aykırı uygulamalara göz yumulduğu da söylenebilir. Bir ülkenin DTÖ'ye şikayet edilmesi çok kolay değil. Maliyetli bir girişim. Türkiye dünya tarım ürünleri ticaretinde önemli bir paya sahip olmadığından dikkatle izlenmemiş de olabilir. Ancak 2001 krizinden çıkmak için diğer uluslararası kuruluşlarla, IMF ve Dünya Bankası işbirliğine gidildiğinde, tarımla ilgili yeni uygulamalar olabildiğince yeni uluslararası kurallar, DTÖ çerçevesinde kalmak durumundaydı. Konulmuş kısıtların gecikmeyle de olsa farkına varılması DTÖ'nün eleştirisinin gecikmesinde önemli bir rol oynadı. Öte yandan tarım ürünlerinin Dünya fiyatlarında gözlemlenen düşüşler de Türkiye'nin anlaşmanın kısıtlarını hissetmesinde önemli bir rol oynadı.

Dünya Ticaret Örgütü'nün 1995 Tarım Anlaşması

Tarım Anlaşması belirtildiği gibi 1986 yılında başlayıp 1995'de sonuçlanan "Uruguay Round" müzakereleri sonucunda ortaya çıkan uluslararası anlaşmalardan yalnız birisidir. Ancak müzakerelerin yedi yıl uzamasının başlıca nedeni olmuştu. Anlaşma üç alan üzerine odaklanmıştı: tarımsal üretim (iç pazardaki tarımsal destekler), ithalat (tarifelendirme ve gümrük indirimi) ve ihracat (ihracat sübvansiyonları). Dünyada "adil" bir ticaret sistemi için, dış ticareti saptıran, bozan iç desteklere yenilerinin eklenmesi yasaklandı ve mev-

cutların bir takvim çerçevesinde indirilmesi öngörüldü⁵. Öte yandan dış ticareti sınırda engelleyen uygulamaların (kota gibi) gümrüklere dönüştürülmesi ve bu gümrüklerin üst sınırının da bir (iç pazardaki tarımsal destekleri gibi) takvim içinde azaltılması karara bağlandı. Anlaşmanın belki de en önemli ya- sağı ihracat sübvansiyonları üzerine kondu. Yeni sübvansiyon yasaklandı, mevcutlar hem miktar hem de değer olarak bir indirim tabi tutuldu. Özetler- sek 1995 anlaşması iç desteklerde, gümrük vergilerinin üst sınırında ve ihra- cat sübvansiyonlarında indirim öngörüyordu. Ancak indirimler gelişmiş ve ge- lişmekte olan ülkeler için değişik şiddette ve değişik sürede gerçekleştirilecek- ti. 1995 anlaşması gelişmekte olan ülkelerin indirim taahütleri için on yıl vermişti, bu süre 2005 yılında sona eriyor. Gelişmiş ülkeler ise indirimlerini beş yıl içinde gerçekleştirecekti.

Tabo 1. Dünya Ticaret Örgütü - Tarım Anlaşmasının Yapısı

	KURALLAR	LIBERALLEŞME	TEMİNAT VE GARANTİLER
İTHALAT	-Tarife dışı engelleri Tarifelendir. -Tarife kotaları oluştur. -Tüm tarifelere üst sınır koy.	-Tarifelendirme sonucunda oluşan üst sınır tarifeleri on yıllık süre içinde ortalama %24 oranında indir. - Her tarife kalemini en az %10 indir.	-Tarife kotalarıyla ihracatçılara pazara ulaşabilme garantisi. -İthalatçılar için özel teminat.
İHRACAT	-Mevcut ihracat sübvansiyonlarının miktar ve harcamalarına yenisini ekleme. -Taahütlerde yer almayan mallara ihracat sübvansiyonu verme.	-Sübvansiyonlu ihracat miktarını on yıllık süre içinde %24 azalt.	-Gıda yardımı kurallarına uy. -İhracat kredilerine ilişkin müzakerelerin ileri alınması.
ÜRETİM	-İzin verimeyen iç destekler "kırmızı kutu".	-Fiyata doğrudan etki yapan ve dış ticareti olumsuz etkileyen destekleri on yıllıksüre içinde %13.3 oranında azalt.	-Gelişmekte olan Ülkelere sübvansiyon istisnaları. -Üretimi kısıtlayan programların istisna tutulması.

⁵ Daha kapsamlı bir tartışma için başvurulabilecek kaynaklar: E. Çakmak, H. Kasnakoğlu, H. Akder (1999) Tarım Politikalarında Yeni Denge Arayışları, Yayın No, TÜSIAD-T/99-12/275, İstanbul, s.79-95 ve E. Çakmak, H. Akder (2005) DTÖ ve AB'deki Gelişmeler Işığında 21. Yüzyılda Türkiye Tarımı, Yayın No, TÜSIAD-T/2005-06/397), İstanbul, s. 95-119., H. Akder (1998)"Implementation of the World Trade Organization's Agreement on Agriculture in Turkey: Issues and Prospects", T. Yıldırım, A. Schmitz, W.H.Furtan (der.) World Agricultural Trade içinde, Boulder, Westview:129-46.

Yukarıdaki Tabloda verilen indirimler gelişmekte olan ülkelerin uyguladıkları asgari oranlardır. Bunlar gelişmiş ülkelerin üçte ikisi kadardır. Uygulama süreleri de (on yıl) gelişmiş ülkelerin iki mislidir.

Gelişmiş ülkeler yeni indirim takvimini belirlemek, 1995 anlaşmasını, mantığını sürdürmek üzere 1999 yılında, mini bir "round" için toplanacaklardı. Defalarca toplandılar ancak bir sonuç elde edilemedi. Vurgulamak gerekir, gelişmekte olan ülkeler on yıl taahhütlerine sadık kalarak indirimlere devam etmelerine karşılık gelişmiş ülkeler 2000 yılından bu yana yeni bir indirim, iyileştirme için taahhütte bulunmadılar, anlaşmaya ara verdiler diyebiliriz.

Türkiye'nin taahhütleri

Tarım Anlaşması onbeş-yirmi sayfalık bir metindir⁶. Bu kuralları tanımlayan "hukuki" metindir. Anlaşmanın uygulamaya dönük en önemli kısmı anlaşmanın ekleridir, bunlar hukuki metin kadar anlaşmanın parçasıdır. Ekler her ülkenin bu anlaşma çerçevesinde girdiği taahhütleri içeren metinlerdir.⁷

Türkiye tam anlamıyla bir tarifelenendirme (gümrük dışı korumaların gümrük değerlerine, örneğin miktar kotasının eşdeğer bir gümrük vergisine dönüştürülmesi) yapmamıştır. Bunun nedenlerinden biri Türkiye'nin dış ticaretini daha önceki yıllarda önemli ölçüde liberalleştirmiş olması, diğeri yeni "harmonize sisteme" geçişle birlikte 1986'da tanımlanmamış yeni malların ortaya çıkmasıdır. Ancak bunun sonucu olarak Türkiye asgari ve cari giriş kotaları için taahhütte bulunamamış böylelikle özel koruma önlemlerine başvur(a)mayacak durumda kalmıştır. Gelişmiş ülkeler daha önceden üst limit koymadıkları ürünler için 1986 Eylül düzeyini kabullenmek zorundayken gelişmekte olan ülkeler daha önce üst limitlerini bağlamadıkları ürünler için üst sınırı (tavan konsolidasyonu) kendileri saptamakta serbest bırakılmışlardır. Bu durumda Türkiye temel tarım ürünlerinde en yüksek düzeyi, diğer ürünler için Eylül 1986'da geçerli kanun tarife oranlarını indirimle esas almıştır ve gelişmekte olan ülkelerin uyguladıkları indirimleri uygulamaya başlamıştır.

Türkiye hayvancılık ürünleri, çay, tahıllar, buğday unu, şeker, domates, ve işlenmiş tütün gibi ürünlerde indirim yüksek gümrük vergilerinden başlamış, net ithalatçı olunan ürünlerde ve ihracata dönük sanayi ara mallarında düşük tarife oranlarında yüksek indirim tercih edilmiştir. Örnek olarak, bitkisel yağlar, ipek ve pamuk sayılabilir.

Türkiye yaklaşık 44 ürün (bazı durumlarda ürün grubu) için ihracat sübvansiyonunu sınırlandıran taahhütte bulunmuştur. Taahhütler bütçeden yapılan harcamalar (sübvansiyon) ve miktar konusunda ayrı ayrı yapılmıştır. İh-

⁶ Metnin İngilizcesine DTÖ'nün web-sayfasından kolaylıkla erişilebilir.

⁷ Anlaşmayı ilk imzalayan yüzyedi ülkenin taahhütleri yirmibin sayfanın üzerinde bir belge oluşturmuştu. Türkiye'nin taahhütleri Resmi Gazetenin 25 Şubat 1995 tarihli 22213 mükerrer sayısında Türkçe ve İngilizce olarak yayınlanmıştır. Geçerli olan İngilizce metindir.

racat sübvansiyonu taahhütlerinin en önemli kalemleri buğday, arpa ve buğday unudur. Türkiye bu konudaki indirimleri her yıl eşit miktarda yapmaktansa önce olabildiğince yüksek sonra azalmasını (front loading) tercih etmiştir.

Türkiye iç pazardaki yalnız dört ürün grubuna tahıllar, tütün, afyon kellesi ve şeker pancarına fiyat desteği sağladığını, sağlanan toplam desteğin, yaklaşık olarak toplam ürün değerinin yüzde onun altında kaldığını ileri sürerek indirim taahhüdünde bulunmamıştır. Başka türlü ifade edecek olursak iç pazar destekleri "de minimis" asgari sınırlar içinde kaldığından indirim taahhüdünde bulunmamak, ileride hiç bir ürün grubunda ya da toplamda yasaklanmış-indirime konu olan (fiyat) desteklerin toplam ürün değerinin yüzde onunu geçmegeceğinin taahhüt edildiği anlamına gelmektedir.

On yılın değerlendirmesi

Büyük umutlar vaadeden Tarım Anlaşması geçen on yılda umulanların çoğunu sağlayamadı. Hemen hemen her ülke bir ölçüde hile yapmaya çalışarak bir yandan kurallara uyuyormuş gibi görünürken bir yandan da dolambaçlı yollardan eski bildiğini gerçekleştirmeğe çalıştı. Örneğin tariflendirmeler doğru beyanlara dayanmıyordu. Bir çok ülke, en başta Avrupa Birliği tarife indirimlerinden az etkilenmek için, tariflendirme sonucu beyan ettikleri gümrükleri olabildiğince yüksek göstermeğe çalıştılar⁸. Bu tutumun umulan iyileşmeleri erteleyici bir etki yaptığı ileri sürülebilir. AB ve ABD destek politikalarını Tarım Anlaşmasıyla biçimsel olarak tutarlı hale getirdiler ancak liberalleşme yönünde adım attıkça, çelişkili bir biçimde destek harcamalarını artırdılar. Uruguay Müzakereleri sonucu erişilen Tarım anlaşması tarım ürünleri ticaretine disiplin getirdi ancak umduğu olumlu sonuçların oldukça gerisinde kaldı.

Türkiye azalarak da olsa sınırlı sayıdaki ürüne ihracat sübvansiyonu verebilen sayılı ülkeler arasındaydı. Ancak Türkiye'nin sistematik olarak ihracat sübvansiyonu vermeğe dayalı bir politikası yoktu. İhracat sübvansiyonu problem çıktıkça kullanılan bir araçtı. Zaten düşük miktardaki ihracat sübvansiyonlarındaki azalmanın Türkiye'yi etkilediği pek söylenemez.

Temel ürünlerde çok yüksek korumalardan indirime başlandı buna karşı net ithalatçı olunan, daha çok ham madde ürünlerinde tavan koruma oranları oldukça düşük tutuldu. Ancak açıklaması zor tutarsızlıklar vardı. Örneğin bütün tahıllar yüksek oranlarla korunurken pirincin koruması düşük tutulmuştu? Net ithalatçı olunan ürünlerin gümrüklerinin düşük tutulmuş olması da sıkıntı yarattı. Pamuk, ayçiçeği, zeytin yağı gibi ürünlerde fark ödemesine (prim ödemesi) devam edilebildi. Ancak fark ödemesi (deficiency payment) anlaşma tarafından yasaklandığı için yapılan toplam ödeme miktarı "de-minimis" sınırları içinde kaldı. Sorun yalnız gümrüklerin düşük tutulmasından kaynaklanmıyor olmalı. Et ürünleri için uygulanan koruma en

⁸ Bu yaygın davranış uzmanlarca "dirty tariffication" (kirli) hileli tariflendirme olarak adlandırıldı.

yüksekti. İndirime % 200'lerden başlandı ancak bu bile yetersiz kaldı. Türkiye taahhüt ettiği gümrüğü uygulamak bir yana tüm et ithalatını durdurdu.

On yıl boyunca tarife tavanları (konulabilecek en yüksek tarife) düzenli olarak aşağı çekildi⁹. İç destekler konusunda ise "de-minimis" büyük ihtimalle doğru değildi, desteklenen ürünlerin listesi ise son derece eksikti. Türkiye'de AB gibi desteklerini olabildiğince yüksek gösterip, indirim taahhüt etseydi, daha büyük avantaj elde edebilirdi. Anlaşılmaz bir biçimde desteklerini gizlemeği, sanki vermiyormuş gibi yapmayı uygun gördü (?)

Doha Müzakereleri

2001 yılında Doha'da yeni müzakereler başlatıldı. Amacı vurgulamak üzere "Doha Gelişme Turları" olarak adlandırıldı. Amaç geliştirmekte olan ülkeleri çok taraflı ticaret müzakerelerine katabilmek, ticaretteki liberalleşme ile bu ülkelerde ekonomik gelişme sağlamak ve yoksullukla mücadele etmektir. Ancak müzakereler kısa sürede tıkanıp, tıkanmanın başlıca nedenleri arasında gelişmiş ülkelerin anlaşmaya sadece kendilerinin yararına olacak yeni konuları katmaya çalışmalarını sayabiliriz. Geliştirmekte olan ülkeler ise kendilerini olumsuz etkileyen uygulamaların (ABD ve AB'nin tariflerine sağladıkları sübvansiyonları ve bu pazarlara erişilememesini) giderilmesini öncelikli konu olarak gördüler, bunlar çözülmeden yeni konu tartışmalarına pek yanaşmak istemediler.

Tek olumlu gelişme 2004 Temmuz'da Çerçeve Anlaşmasının kabul edilmeseydi¹⁰. Eğer önümüzdeki yıllarda söz konusu anlaşmanın içeriği doldurulamazsa artık hiç bir taraf "indirimlere" devam etmeyeceğinden tarım anlaşmasının öngördüğü (olumlu) sonuçlara erişmeden anlaşma kış uykusuna yatacak belki de unutulacak. İşte Dünya Ticaret Örgütü Başkanı'nın "tarihi" olarak nitelendiği, uluslararası toplumun hala anlaşmanın öngördüğü değişime devam etmek için "evet" ön-kararını almış olmasıdır. Kararın çıkmasında rol alan en önemli aktörler: Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Brezilya, Hindistan ve Avustralya'dır. Avustralya bir bakıma Cairns Grubunu (önemli ihracatçı ülkeleri) Brezilya ve Hindistan geliştirmekte olan ülkeleri, ABD ve AB gelişmiş ülkeleri temsil etmişlerdir.

Doha Çerçeve Anlaşması (2004) ve Türkiye

Odaklanılan konular Türkiye'nin etkileneceği alanlara işaret etmektedir. Birincisi yeni çerçeve anlaşmada "tarım" başlığı altında sunulmuştur. Bu başlıktan anlaşılması gereken 1995 anlaşmasında başlanmış indirimlere nasıl bir formülle devam edileceği ve şimdiye kadarki uygulamaların yarattığı

⁹ Bu konu yanlış anlaşılabilir. Taahhüt konulabilecek en yüksek gümrük vergisiyle ilgili. Uyguladığınız vergi bu tavan değerinden daha düşükse, indirimlere rağmen bu uygulamadan etkilenmezsiniz. Ancak indirim sürekli olacaksa bir gün mutlaka gümrüklerinizi indirmek durumunda kalmanız kaçınılmaz olur.

¹⁰ H. Akder (2004) Dünya Ticaret Örgütü'nün 2004 Yeni Çerçeve Anlaşması, ASOMEDYA, Eylül 2004, Ankara, s.38-44.

sorunların nasıl giderileceğidir. Bunlara eklenen yeni konular arasında Türkiye açısından en önemlisi "pamuktur".

Tarım konusunun alt başlıkları "Ülke içinde uygulanan tarımsal desteklerde", "tarımsal ürünlerin ihracat sübvansiyonlarında" ve "tarımsal ürünlere uygulanan ithalat vergilerinde" yapılacak indirimler, 1995 anlaşmasının devamını oluşturmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü'nün Tarım Anlaşması, tarım sektörü için uygulanan destekleri (büyük ölçüde trafik lambası renklerinden esinlenerek) farklı renkte "kutular" içinde tasnif etmiştir. Ancak her ülkenin indirim tabi toplam desteğinin belli bir oranı (gelişmiş ülkelerde %5, gelişmekte olan ülkelerde %10) indirim dışında tutulmuş buna asgari destek "De Minimis" denmişti. Yeni müzakereler sonucu bu asgari miktar aşağı çekilebilir. Bu Türkiye'nin hala uygulamakta olduğu prim ödemelerine ciddi bir kısıt getirebilir. Konulan kuralların giderek daha iyi ölçülüp denetleneceğini varsayarsak bu değişikliğin derecesi ne olursa olsun Türkiye'yi indirim tabi olmayan desteklere yönelteceği düşünülebilir.

İndirime tabi olmayan destekler "yeşil kutu" destekleri olarak tanımlanmıştı. Bunlar tarım ürünleri dış ticaretini bozmayacağı (saptırmayacağı) düşünülen, örneğin belli bir ürünün miktarını ve fiyatını (en az) etkileyecek ya da etkilemeyecek altyapı yatırımları, üretimden tamamen bağımsız doğrudan ödemelerdir. Yeni müzakere çerçevesinde "yeşil kutu" içeriği daha ayrıntılı olarak tartışılacak, ölçütler bir daha gözden geçirilecek, çünkü gelişmiş ülkelerin desteklerinin çok önemli bir kısmı zaten yeşil kutuda. Böyle bir durumda desteklerin aşağı çekilmesini sağlayabilmek oldukça güç.

Mavi kutu ise indirim dışında tutulan "istisna" destekleri içermektedir. Bu istisnalar daha çok gelişmiş ülkeleri Avrupa Birliği ve ABD'yi ilgilendiriyordu. Yeni çerçeve mavi kutunun kapsamını genişletiyor, her türlü doğrudan ödemeyi kapsıyor. İkinci değişiklik bu kutunun içerdiği desteklere üst sınır getiriyor. Bu tür kısıntılar Türkiye'nin (bir süredir durmuş) hayvan ve hayvan ürünleri ithalatını etkileyebilir. Bu aşamada kesin bir şey söylemek olanaksız. Öte yandan bu konudaki müzakereler sürerken, başta ABD gelişmiş ülkeler indirimlerini kutulararası kaydırmalarla gidermeye çalışmışlar, gerçekten taviz olarak nitelenebilecek bir indirim pek razı görünmemişlerdir.

Tarım Anlaşmasında dış ticarete verdikleri zarardan ötürü yenisi yasaklanan ve indirim tabi olan desteklerin başında ihracat sübvansiyonları geliyordu. Yeni çerçeve ihracat sübvansiyonlarının tamamen kaldırılacağını belirtiyor. Bunun ne zaman gerçekleşeceği henüz belli değil. Çekişmenin gelişmiş ülkelerin arasında geçeceği kesin. Ancak yeni çerçeve ihracat sübvansiyonu kavramını açmayı hedefliyor. İhracat kredilerinin yanısıra devlet kuruluşlarının (state trading agencies) sübvansiyon etkisi olan uygulamalarının da (sübvansiyon, finansman kolaylığı, görev zararı gibi) ele alınması, yasaklama ve indirim tabi olması söz konusu. Bu sonucunun Türkiye'yi örneğin şeker ve şekerli ürünler ihracatını etkilemesi olası ya da "prim ödenerek" satın alınmış herhangi bir ürünün ihrac edil-

meğe çalışılması “yasak ihracat sübvansiyonu” kapsamında ele alınabilir. Örneğin pirim ödenerek üretimi teşvik edilen mısır, daha çok TMO’nun elinde kalmaktadır. Bu mısırın ihrac edilmeye çalışılması, ihracat sübvansiyonu olarak nitelenebilecektir. Doğrudan gelir desteğinden vazgeçerek, üretimi “prim sistemiyle” destekleyip, ihracatçı olma hayalleri, ısrafın ötesinde, anlaşma ile de son bulacak gibi görünüyor.

Tarım ürünleri ithalat vergilerinin üst sınırında başlamış ve sürmekte olan indirimlere devam edilecek. Ancak indirim miktar ve süreleri kesinleşmiş değil. Ülke olarak, iç destekler ve ihracat sübvansiyonlarında olduğu gibi daha yüksek destek daha yüksek indirim tabii olacak. İndirimlerin zarar verici boyutlara ulaşmasını önlemek üzere “hassas ürün” kavramı geliştiriliyor. Ancak hassas ürünlere ilişkin uygulamanın ne olacağı kesinleşmedi.

Gümrük vergilerinin üst sınırında indirim devam edilmesi Türkiye tarımını en çok etkileyecek konular arasında sayılabilir. Tarifelerin inmesi tarifinin yüksekliğinden çok, uygulanan tarife ile (bağlanan) en yüksek tarife arasındaki farka bağlı. Örneğin Türkiye en yüksek tarifeleri et ve süt ürünlerinde bağladı ve uyguluyor. Ancak DTÖ’ye yapılan taahhütle, gerçekten uygulanan tarife arasındaki fark (tariff overhang) neredeyse sıfırdır. Yeni anlaşma döneminde ne tür bir indirim kabullenilirse kabullenilsin, bu ürün gruplarında koruma buna bağlı iç piyasadaki fiyat düşecektir. Türkiye özellikle korumak istediği ürünlerde indirim çok yüksek düzeylerden (tavan konsolidasyonu) başlamış olması bu açıdan büyük bir avantaj değil. İndirimlerin devam etmesi durumunda birçok ürün için bu aralık kaybolacak, rekabet daha da kızışacak öte yandan bu indirimler başka ülkeler tarafından da uygulandığından aynı nedenlerle Türkiye’nin rekabet gücü olan ürünlerinde ihracat şansı artacak (doğacak). Sonuçta hem ithalat hem ihracatta daha yüksek bir ihtisaslaşma söz konusu olabilecektir.

Aslında ülkeler, indirimleri içtenlikle uygulasalar, özellikle ihracat sübvansiyonu almış ürünlerin dünya fiyatlarının yükselmesi de beklenir. Dünya piyasasındaki fiyat yükselmesinin, destek gereksinimini azaltacağı bunun da tarımsal destekleme için kullanılan bütçe harcamalarını azaltacağından kuşku yok.

Pamuk konusu Dünya Ticaret Örgütüne Batı ve Merkezi Afrika ülkeleri (Benin, Mali, Çad ve Burkina Faso) tarafından taşındı. Zengin ülkelerin pamuğa verdikleri sübvansiyonların ülkelerindeki tahribatı ortaya koymaya çalıştılar. “Gelişme” turları olarak adlandırılan bu müzakerelerde konu bir bakıma sembolik değer kazandı. Gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerin “gelişmesi” konusunda ne kadar samimi olduklarının bir sınanması konumuna geldi denebilir. Konu Cancun’da ABD tarafından gündemden düşürülünce büyük bir aldatılmışlık, hayal kırıklığı doğmuştu. Yeni müzakere edilecek çerçevede içinde pamuk yeniden gündeme alındı. Türkiye’nin pamuk ihracatı işlenmiş ürün, tekstil olarak gerçekleşmesine rağmen, pamukla ilgili desteklerin uluslararası kurallara bağlanmasından etkilenecektir. Diğer konularda olduğu gibi henüz net bir ölçü yok.

Müzakere edilecek çerçevenin yeni konularından birisi de (Non-agricultural Market Access) gelişmekte olan ülkelerin tarımda alacakları tavizlere karşılık, diğer piyasalarını geliştirmiş ülkelere açmaları. Konu anlaşmada ayrıntılandırılmış olarak yer almasına karşılık içeriği halen muğlak. Türkiye açısından konu tanıdık. Türkiye'nin AB ile her ne kadar gümrük birliği deneyimi içindeyse de dikkatle izlenmesi gereken bir konu. Örneğin 1995 anlaşmasında "balıkçılık" tarım içinde yer almamıştı. Müzakereler, doğal kaynaklar, madencilik herşeyden önce balıkçılık piyasalarında liberalleşmeye sonuçlanabilir.

Gelişmekte olan Ülkelerin Dayanışması

Gelişme konusu da yeni müzakere çerçevesi içinde ağırlıklı ele alınacak. Henüz nasıl somutlaşacağı kesinleşmiş değilse de, müzakerelerin yalnız dış ticaret kuralları oluşturmanın ötesinde, ticaretin özellikle tarım ürünleri ticaretinin gelişmekte olan ülkelerin gelişme süreçlerini dikkate alan bir yaklaşım sergileyeceği vurgulanıyor. "Özel ve farklı muamele", "teknik yardım", "en az geliştirmiş ülkeler" müzakereler sırasında aynı bağlamda ele alınacak konular.

Daha önceki müzakereleri tıkadığı ileri sürülen, geliştirmiş ülkelerin "Singapur Konuları" olarak bilinen "dayatmalarından" yatırım, rekabet, şeffaflık, hükümet ihaleleri çerçeve dışında kalmış yalnız bir tanesi (trade facilitation) ticareti kolaylaştırma gündemde kalmıştır. Bundan anlaşılması gereken, ticaret yöntemlerinin, sınırlardaki uygulamaların hızlandırılması, modernleştirilmesidir. Türkiye gümrük birliği açısından bu süreç içinde yer almış, ilerlemiştir. Çerçevelenen konular yukarıda sayılanlarla sınırlı değildir. Örneğin servis ticaretinde liberalleşme de müzakerelere konu olabilecek önemli alanlar arasındadır.

Anlaşmanın Türkiye açısından uzun vadeli bir değerlendirmesini yapmak oldukça zor. Türkiye bu müzakereler açısından bir ikilem içinde. 1995 anlaşmasını geliştirmekte olan ülke olarak imzaladı. Uzun dönemde AB üyesi (geliştirmiş ülke) olmak istiyor. Bu anlaşma açısından geliştirmiş ya da geliştirmekte olmanın objektif bir ölçüsü yok. Hangi kurallara uymayı istediğinizi kendiniz tercih ediyorsunuz. Örneğin diğer "aday" ülkelerden Bulgaristan ve Hırvatistan aynı anlaşmayı geliştirmiş ülke olarak, Romanya geliştirmekte olan ülke olarak imzaladılar. Bu müzakereler sırasında geliştirmekte olan ülkeler çeşitli gruplar oluşturdular ve çıkarlarını bu gruplarla dile getirdiler. G20 olarak bilinen grubun çekirdeğini Brezilya, Çin, Hindistan ve Güney Afrika oluşturdu. Geliştirmiş ülkeler, ABD, AB, Kanada ve Japonya karşısında alternatif güç oluşturdular. Bu grubun talepleri daha çok ihracat sübvansiyonlarının kaldırılması, iç desteklerde azalma, ihracat kredileri ve gıda yardımı konularının daha sıkı kurallara bağlanması, geliştirmiş ülkelerin pazarlarına artan erişim konularında odaklandı.

G20 ülkeleri daha çok kendi ihracatçı yönlerini buna yönelik çıkarları savundular. Ancak geliştirmekte olan ülkelerin büyük bir kısmının derdi ihra-

cat konusunda değil, liberalleşme sonucu artan ithalat konusundaydı. Gıda güvenliği, kırsal yaşam gibi konuları daha açıklıkla dile getirmek üzere G33 grubu oluşturuldu. Bu grubun liderliğini Filipinler ve Endonezya yaptı. Türkiye de bu grupta yer aldı. Grubun diğer adı Türkiye'nin neye önem verdiğini açıklıyor: özel (hassas) ürün ve özel koruma birliği (the Alliance for Special Products and a Special Safeguard Mechanism). Pakistan ve Filipinler hem G20 hem de G33 içinde yer aldılar. Bu grubun önerilerinin son çerçeve anlaşmasında yer almasına rağmen bunun önemli bir yer olmadığı, önerilerin ayrıntılarının dikkate alındığı söylenemez.

Bu iki (G20 ve G33) konu açısından odaklaşmış gruplaşma dışında çoğunluğunu Afrika ülkelerinin oluşturduğu küreselleşmeden çok çeşitli yönlerden zarar gören ülkeler G90 adı altında bir araya geldi, başka değişle bu ülkeler yalnız tarım konusunda değil başka konularda da bir koalisyon oluşturmaya çalıştılar. Gelişmekte olan ülkelerin bir blok değil de bölünmüş olmaları eleştirilebilirse de ilk defa bu kadar iyi örgütlendikleri de söylenebilir.

Ancak bu gelişmenin muhtemel bir sonucu da yeni anlaşmada gelişmekte olan ülkeleri tarım ve ekonomik gelişme açısından yeniden tanımlayıp, her gruba farklı kurallar koymak olabilir. Örneğin İsveç'in şimdiden böyle bir çalışması var¹¹. Öte yandan Türkiye'nin çıkarlarına çok uygun bir gruplaşma olduğunu ileri sürmek de zor olduğu gibi müzakere edilen konular açısından ve bekleyişleri açısından Türkiye'nin tipik bir gelişmekte olan ülke olduğunu söylemek de güç. Dünya Bankası Türkiye'yi, ortanın alt gelir grubunda gıda güvenliği olan bir ülke olarak tanımlanıyor. İsveç'in hazırladığı raporda Türkiye (özel) kırsal gereksinimi olan orta gelir grubu ülke olarak tanımlanmış¹².

Sonuçlar

Türkiye'nin tarım politikasının yazılı olmayan en üst amacı kendine yeterli olmak. Hatta en aşırı biçimiyle, neredeyse her tarım ürününde kendine yeterli olmak. Mümkünse hiç ithalat yapmamak. Mümkünse her tarım ürününü ihrac edebilmek. Bunun sadece tarımla ilgili kesimlerde değil, tarımla doğrudan ilgisi olmayan toplum katmanlarında, toplumsal bir değer olarak toplumun her kesiminde gözlemlemek mümkün. Böyle bir değer elbette yanlış olmaz, hatta saygın bir değer olduğu vurgulanmalı. Ancak bu amacın bu katı biçimiyle gerçekleşmesinin en zorlaştırılmış ortamı Dünya Ticaret Örgütü ü-

11 J.Kasteng, A.Karlson, C. Lindberg (2004) Differentiation between Developing Countries in the WTO, Swedish Board of Agriculture International Affairs Division.

12 Çalışmada ülkeler üç gelir grubuna göre, düşük orta ve yüksek, en az gelişmiş ülkeleri de içeren, gıda güvenliği olmayan ülkeler (daha çok Afrika ülkeleri), kırsal gelişmeğe özel gereksinimi olan ülkeler (Türkiye, Romanya, Tunus gibi), önemli ölçüde tarım ürünleri ihrac eden ülkeler (Brezilya, Arjantin gibi), Gelişmiş ve gözlemci ülkeler (Polonya, Macaristan, Hırvatistan gibi). J.Kasteng, A.Karlson, C. Lindberg (2004) Differentiations between Developing Countries in the WTO, Swedish Board of Agriculture International Affairs Division, s 29.

yesi olmak, başka değişle, DTÖ kuralları, kısıtlarına rağmen bu amacı gerçekleştirmek. Bundan daha da zoru AB nin Ortak Tarım Politikasını uygulayarak bu amacı gerçekleştirebilmek. Her iki ortam da farklı bir değeri "kendine yeterliliğin" önüne çıkanyor, "rekabet içinde ihtisaslaşmak". Dünya Ticaret Örgütü'nün formülü oldukça basit. Her türlü korumayı gümrüklere dönüştürmek, gümrükleri aşağı çekmek. Böylelikle her ülke görelî avantajları olan ürünlerde ihtisaslaşarak bir ekonomi sağlayacak. DTÖ'nün gündeminde korumaların sıfırlanması yok. AB'nin Ortak Tarım Politikası iç pazarda korumaların sıfırlanmasını gerektiriyor. Aslında samimi olarak AB'yi hedeflemiş olan Türkiye'nin DTÖ'den çekinecek pek bir şeyi olmamalıydı.

Türkiye'de tarıma verilen desteğin (transferlerin) en büyük kısmı hep gümrüklerden, sınırdaki korumalardan sağlandı. Bugün de böyle. Net ithalatçı olunan ürünlerde gümrükler yükseltilerek iç piyasadaki tüketici fiyatları yükseltilip, tarıma doğrudan tüketici tarafından önemli bir transfer sağlandı, hala sürüyor. Türkiye'nin tarım konusunda özellik taşıyan ikinci temel değerlerinden birisi de desteklerle ilgili. Bir ayrıcalık boyutu olmadıkça yapılanları destek olarak görmemek, küçümsemek. Bütçeden verilmedikçe yapılanları destek'ten saymamak. Konu tarıma yapılan transferse, iktisadi olarak bunun koruma ya da bütçeden sağlanmış olmasının arasındaki önemli fark yalnız birincisinin tüketicilere, diğerinin vergi mükelleflerine yük getirmesidir. Aynı anlayışla doğrudan gelir desteği de eleştirilmektedir. Toprak sahiplerine verildiği için çok ekstansif üretim yapanların da, örneğin toprağı nadasa bırakanların da aldığı gerekçesiyle, doğrudan gelir desteği bir çok üretici hatta politikacı tarafından tam bir destek olarak algılanmamaktadır. Oysa doğrudan gelir desteğini gündeme getiren DTÖ, Uruguay Müzakereleri olmuştur.

DTÖ amacında başarılı oldukça Türkiye (diğer ülkeler de) koruma yoluyla sağladıkları desteği düşürmek zorunda kalacaklar. Korumadaki düşüşü fiyat düşüşleri izleyecektir. Düşen gümrüklerin izin verdiğiinden daha fazla bir fiyat desteği mümkün değildir, aksi uygulamalar büyük bir ısrarla sonuçlanır. Türkiye mısır üretiminde bu konuda yeni bir örnek vermek üzeredir. TMO mısır ithalatını azaltmak düşüncesiyle, gümrüklerin çok üzerinde bir fiyatla mısır satın aldı hatta yeniden almayı planlıyor. Ancak ülkeye sürekli ucuz ithal mısır girdiği, girebildiği için TMO elindeki mısır satamıyor. Elindekini ihrac edebilmesi ancak üstüne para vererek, ihracat sübvansiyonu ile mümkün olabilir, bu da DTÖ kurallarına aykırı (?) Mısır üretiminin artması, ithalatı azaltmadığı gibi, zaten az üretilen soya üretimini geriletmişti için büyük bir ihtimalle toplam tarımsal ithalatı arttıran bir etkiyle sonuçlanacak. İthal edilen bir ürünün ithalatını yalnız fiyat desteği ile önlemek son derece zordur. Çünkü ekilebilir alanını büyük ölçüde hepsini kullanan bir ülke, bir ürünün üretimini arttırdığı zaman başka bir üretimden vazgeçmek zorunda kalacaktır. Ancak kalıcı bir önlemlerle, verimlilik artışı ile birinden vazgeçmeden diğerinin de üretimini artırabilir. Başka değişle verim artışı sağlamayacaksa, fiyat desteği (prim) ithalatı önlemek için iyi bir destekleme aracı olamaz. Doğrudan gelir tarıma koruma olmaksızın da destek sağlayabildiği için daha iyi bir araçtır. Ancak bu araç ü-

rüne özgü verilemediğinden ihtisaslaşmaya açıktır, başka değişle toplam üretimi teşvik edeceği halde (bazı) ithalatı engellemeyecektir. Örneğın AB böyle bir politika uygulamaktadır ve böylelikle temel tarım ürünlerinde fiyatlarını Türkiye'deki fiyatların altına çekebilmiştir. AB tarıma sağladığı desteği sabit tutmaya çalışıyor. Fiyatlarını Dünya fiyatlarına yaklaşıyor, çiftçinin gelir kaybını doğrudan gelir desteği ile telafi ediyor.

Türkiye'nin geçiş döneminde, kendini hem yeni DTÖ kurallarına hazırlayabilmesi hem AB'ye daha uyumlu hale getirebilmesi, düşen koruma, bunu izleyen fiyat düşüşlerini maliyetleri düşürerek karşılamasıdır. Bugüne kadar ertelenen yapısal dönüşüm bu maliyet düşüşünü sağlayabilir. Başka değişle rekabet gücünü artırabilir. Bu kısa bir sürede gerçekleştirilebilecek bir uygulama değil. Hemen başlanırsa bu süreç içinde kayba uğrayacakların zararları tazmin edilebilir. Yapılacaklar son anda bir şokla uygulanmak zorunda kalırsa bu büyük bir toplumsal maliyetle de sonuçlanabilir. Hangi destek aracı olursa olsun, kalıcı bir rekabet gücü sağlamıyorsa ısraf ve vakit kaybına neden olmaktadır. Türkiye'nin yeni DTÖ kuralları içinde başarılı olabilmesi, AB içinde tanıda rekabet gücünü koruyabilmesi uzun soluklu bir çaba gerektiriyor. Türkiye çabuk davranabilirse tehditi fırsata dönüştürebilir.

ABSTRACT

For Turkey it is impossible to evaluate the new WTO rules without considering the prospective EU full-membership. The interaction of both creates considerable challenges for Turkey's agriculture. In spite of the complexity of the interdependency one development seems to be inevitable. Both developments will decrease border protection which will result in lower prices in future. Turkey may maintain her competitiveness under these circumstances only, if she may decrease cost (of production) in agriculture. This may be achieved if Turkey would transform the agricultural structure. The structural problems are well known but nothing serious has been done until now. Structural transformation is surely not a one shot project. It will require time. If this transformation will be delayed and will be attempted as a shock therapy, it may cause considerable economic and social cost.

Key Words: World Trade Organization, Uruguay Round, Doha Round, Agricultural Policy